

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАЙКА
Спеціалізована вчена рада К 063.26.10

На правах рукопису

ФІСЬКОВА СВІТЛАНА ПАВЛІВНА

ПРОБЛЕМА "ЛЮДИНА-ІСТОРІЯ" ТА СВОЄРІДНІСТЬ ЇЇ
ХУДОЖНЬОГО ВИРІШЕННЯ В ТВОРЧОСТІ КРІСТИ БОЛЬШОЇ
(РОМАН "ОБРАЗИ ДИТИНСТВА")

~~10.01.03~~ - Література зарубіжних країн

10.01.04

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Львів - 1995

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії зарубіжних літератур Львівського державного університету імені І.Я.Франка

Науковий керівник - доктор філологічних наук, професор
Нонна Уомівна Копистянська

Офіційні опоненти:

Доктор філологічних наук, професор, академік НАН України

Дмитро Володимирович Затонський

Кандидат філологічних наук, доцент

* Тетяна Олексіївна Буйницька

Провідна установа -

Чернівецький державний університет імені К.Седьковича
кафедра історії і теорії світової літератури

Захист відбудеться 28. червня 1995 року о 13 год
на засіданні Спеціалізованої вченої ради К.068.26.10.
у Львівському державному університеті імені І.Франка
(290001, Львів, вул.Університетська, 1)

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Львівського
державного університету ім.І.Франка

Автореферат розіслано 25. травня 1995 року

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради

к. ф. н. Т. О. Буйницька

Львів ім. В. Стефаніка
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Проблема людини та історії, співвідношення індивідуума та суспільства є однією з основних проблем нашої епохи і — закономірно — центральною у багатьох творах літератури ХХ століття. В залежності від традицій, соціально-політичних умов, завдань, особливостей у відображенні соціально-історичного часу, сучасна німецька література ставить і вирішує цю проблему своєрідно, причому виявляється творча індивідуальність письменника. Зокрема, аналізуючи події недавнього минулого, література сприяє формуванню історичного мислення, розумінню історії як діалектичного процесу і залежності долі людини від суспільних обставин та змін. З підняттям відповідальності кожного за невтручання чи активну участь у тому, що відбувається в світі, поз'язане усвідомлення особистістю своєї суті, своєї ролі в суспільстві, шляхів самореалізації і самовираження. Звертаючись до давноминулих і, здавалося б, осмислених в історичному значенні часів та епох, література на теперішньому етапі розвитку вносить в них актуальний зміст, функціонально перетворюючи їх в акт сучасності, наголошуючи на історичному досвіді, який повинен стати уроком. І, безперечно, сучасна епоха, наповнена бурхливими подіями, катаклізмами, війнами, привертає до себе увагу гостротою, можливістю катастрофічних наслідків і ставить проблеми, які вимагають вирішення не лише в політичному, соціальному, але й в психологічному, моральному аспектах. Саме так різносторонньо, глибоко досліджує співвідношення людини та історія сучасна німецька письменниця Кріста Вольф. Воно є

центральною в ряді її творів, а також праць з питань естетики. Для художнього втілення своєї концепції "людина-історія" Кріста Вольф звертається до різних епох: до античності, до XIX століття, до недавнього минулого - періоду панування фашизму в Німеччині, до сучасної епохи. Безпосередній життєвий досвід письменниці і її покоління стає матеріалом для вирішення проблеми, тобто вона пише власну історію, історію своїх співвітчизників та сучасників.

Загальний ракурс розгляду проблеми знаходиться в руслі сучасного літературознавства, в якому аналіз конкретних творів поєднується з постановкою загально-теоретичних, суспільних і філософських проблем, що зумовлює теоретичну актуальність роботи. Твори Крісти Вольф є відповідним матеріалом для подібних досліджень. Вона належить до тих письменників, які ставлять складні, болючі питання, пов'язані з особистістю, її становленням, динамікою її внутрішніх процесів, її місцем в суспільстві та взаємозв'язком і трагічною залежністю від історичних обставин.

Виділення загальних тенденцій розвитку, естетичних принципів, життєвих і творчих позицій письменниці, її вкладу в розвиток теорії роману, аналіз концепції часу та співвідношення людини та історії і виявлення актуальних для сучасної людини моментів, які ґрунтуються на життєвому, творчому та естетичному досвіді Крісти Вольф, доповнюють відтворення об'єктивної та цілісної картини розвитку літературного процесу XX століття.

Вбачається важливим дослідження співзвучності творчої спадщини письменниці з духовними тривогами і моральними

проблемами нашого часу і її значимості у сучасному ідейно-культурному й естетично-художньому просторі.

Для Крісти Вольф суттєвими є різноманітні, часто дуже складні, взаємовідносини, які існують між особистістю і суспільством, між розвитком окремої особистості і суспільним цілим. Це характерно для таких творів письменниці як "Розколате небо" (1963), "Роздуми про Крісту Т." (1968), "Немає місця. Нїде" (1979), "Касандра" (1983). Однак, найповніше естетична концепція Крісти Вольф знайшла своє вираження в романі "Образи дитинства" (1976). Тому головним об'єктом дослідження є саме цей роман та оповідання, повісті, теоретично-есеїстичні праці письменниці. Це важливі твори, в яких зображення дійсності через сприйняття героїв поєднується з осмисленням актуальних політичних, суспільних, моральних, філософських проблем сучасності.

Мета і завдання дослідження. Дисертація присвячена комплексу проблем, пов'язаних з розумінням теоретичної, естетичної, художньої спадщини Крісти Вольф. На основі їх з'ясування, а також детального аналізу роману "Образи дитинства" в аспекті часо-простору робиться спроба дослідити особливості втілення концепції "людина-історія" як складової частини концепції часу письменниці.

У відповідності з поставленою метою в роботі вирішується ряд завдань:

- розкриття естетичних принципів і категорій, які закладені як у формі, так і в змісті творів Крісти Вольф;

- інтерпритація основних ідейно-тематичних і формотворчих компонентів, дослідження філософських, історичних, психологічних аспектів поставленої проблеми:

при аналізі часово-просторової організації роману "Образи дитинства" виділяються окремі аспекти: нашарування часових пластів, метарівня, авторського часу, прономінальної структури, цитатної техніки, діалогізації оповіді, дослідження пам'яті, з'ясування особливостей змалювання Крістою Вольф кризової епохи (періоду панування фашизму в Німеччині), співвідношення людських долі і долі суспільства, особистої і суспільної моралі на вузлових етапах історії;

- виявлення місця Крісти Вольф у сучасній німецькій літературі і її новаторства у вирішенні проблеми "людина-історія".

Творчість Крісти Вольф вивчається широко і в багатьох аспектах. Літературознавці (Д. Затонський¹, Т. Мотильова², П. Гугіш³, К. Цальманн⁴, В. Крогманн⁵, А. Штефан⁶ та інші дослідники) розглядають основні світоглядні, поетико-стильові, жанрові особливості творчості письменниці, відзначаючи оригінальність постановки тем та проблем і їх вдале поєднання із формальними пошуками. Велика кількість робіт, присвячених творчості Крісти Вольф, неоднозначність оцінок, наявність

¹ Жанровое своеобразие современной прозы Запада. К. , 1989.

² Мотильова Т. Литература против фашизма. М. , 1987.

³ Гугіш П. Криста Вольф. в кн. ://Писатели ГДР. М. :Радуга, 1984

⁴ Zahlmann Ch. Ch. Wolfs Reise "ins Tertiar". Wurzburg, 1966.

⁵ Krogmann W. Christa Wolf. Konturen. Frankfurt am Main, 1989.

⁶ Stephan A. Christa Wolf. Munchen, 1987.

полемік навколо її творів, вимагають критичного опрацювання, осмислення і, що дуже важливо, конфронтації, співставлення з теоретичними роботами і висловлюваннями самої письменниці. Внаслідок цього у дисертації вироблений власний підхід, власне розуміння її творів.

Безумовно, у великій критичній літературі про Крісту Вольф вже ставились питання про структуру особистості у її творах, відтворення нею періоду фашизму і своєрідність вирішення проблеми розрахунку з минулим. Однак автор роботи вважав доцільним поставити проблему саме як співвідношення людини та історії, що відкрило можливість поглибити обидва поняття і відтворити цілісну картину поглядів Крісти Вольф на світ і людину в ньому.

В дисертації враховуються вже існуючі дослідження, але визначальними є висловлювання і твердження самої письменниці щодо її художнього методу "суб'єктивної аутентичності" і поглядів на поставлену у дисертації проблему.

На основі аналізу просторово-часової організації роману "Образи дитинства" із використанням теоретичних праць про часо-простір і з виділенням окремих тематичних і композиційних компонентів та виявлення їх функцій у творі, користуючись **методом системного аналізу** твору, автор роботи розкриває концепцію часу і людини та історії Крісти Вольф. При цьому головна увага зосереджена на функціонуванні певних художніх засобів, структурних елементів, тематичних полів, простежується, як вони залучаються до глибинних процесів тексту, як все це вкладається в систему, яка живе, розвивається, виходить за межі твору, виявляючи взаємозумовленість кожного елементу цієї

складної єдності. Філософські, психологічні, історико-теоретичні узагальнення, які дав змогу зробити подібний системний аналіз конкретного твору, сприяли розумінню ролі людини в історії як з точки зору самої Крісти Вольф, так і з точки зору читача твору або дослідника даної проблеми, оскільки мова йде про процес ідентичності особистості в конкретних соціально-історичних умовах. Завдяки такому системному підходу до тексту, зменшується дистанція між розповідаючим і сприймаючим "Я", між "Я"-оповідача і "Я"-реципієнта, який включається в ці моделючі зв'язки, його потенційна наявність відіграє важливу роль у втіленні задуму письменниці. Цим зумовлюється наукова новизна роботи.

Науково-практичне значення. Положення і висновки дисертації можуть бути використані для подальшого теоретичного і історико-літературного вивчення даної проблеми, при дослідженні творчості Крісти Вольф, а також при підготовці загальних лекційних курсів, спецкурсів і семінарів з німецької літератури, при створенні учбових посібників, дослідженні історико-літературного процесу і теоретичних проблем розвитку німецького і світового роману ХХ століття, при написанні історії сучасної німецької літератури.

Апробація робота проходила на науковому семінарі кафедри історії зарубіжної літератури і конференціях Львівського державного університету імені Івана Франка та міжнародній конференції Одеського університету. Основні положення роботи викладені в п'яти публікаціях авторки.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків, ілюстрацій, схем, списку літератури. Бібліографія нараховує 273 позиції.

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, з'ясовується теоретична і методологічна основи роботи, ступінь вищечності питання, мета, завдання, метод дослідження.

Розділ 1. "ДОСЛІДЖЕННЯ КРИСТОВ ВОЛЬФ ПРОБЛЕМ СПІВВІДНОМЕННЯ ЛЮДСЬКИХ ДОЛЬ І ДОЛІ СУСПІЛЬСТВА, ОСОБИСТОЇ І СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ, МОДЕЛЕЙ ЛЮДСЬКОЇ ПОВЕДІНКИ НА ІСТОРИЧНИХ ЕТАПАХ КОРИНОВОГО ЗЛАМУ В СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ". На основі аналізу звернення Кристоу Вольф до конкретних соціально-історичних епох - періоду панування фашизму в Німеччині і сучасності - 70-х років, які письменниця поєднує, застерігаючи перед схильністю історії до повторень і нагадуючи про необхідність використання минулого досвіду у сьогоденні, мова йде про основні естетичні і моральні позиції письменниці.

Проза Кристи Вольф відзначається проблемністю, концептуальністю, глибиною філософських узагальнень і тонким психологізмом. Водночас, Криста Вольф виступає як історик, публіцист і знавець найсучасніших наукових теорій. До цього ж вона є однією із теоретиків художнього методу "суб'єктивної аутентичності", основні положення і категорії якого втілені у її творах.

Письменниця намагається відтворити дійсність у двох планах: в плані духовного осмислення і в плані безпосереднього її переживання. У прямому зв'язку з вимогами змісту знаходиться структура її творів. Це означає спробу наочно і переконливо показати, як особистість усвідомлює, що її неповторне буття - частка загальноісторичного процесу. Та яким би важливим не був для Кристи Вольф взаємозв'язок сучасної історії та індивідуальних долі, як би точно кожного разу не визначався історичний момент, історія ніколи безпосередньо не зображується

- вона завжди виступає через сприйняття діючих і рефлектуючих персонажів.

В основі художньої творчості Крісти Вольф лежить її естетична концепція, викладена нею в ряді теоретичних робіт, в яких основні естетичні твердження формулюються у відповідності з суспільними умовами і вимогами часу. Функціонально теорія є для неї елементом перебудови суспільних процесів, які, оскільки вони є комплексними і суперечливими, повинні бути по-іншому скеровані і скомпоновані. Письменниця вважає, що з минулим не покінчено. Якщо були знайдені і скоректовані певні помилки у мисленні, то не можна так швидко змінити його типу, і ще менше можна вплинути на тип поведінки і реакцій, який закладений в дитинстві і визначає відносини людини з її оточенням. Мова йде про те, щоб зробити минуле продуктивним для сучасності, тому слід провести тривалі і детальні дослідження тих комплексів минулого, які викликають біль і вину в сучасності. В цьому зв'язку письменниця вводить поняття або принцип "надії". Вона не претендує на повну документальну достовірність, на першому плані - функціонування свідомості, "Я"-автора в його бажанні достовірності: "суб'єктивна аутентичність". Кріста Вольф намагається передати власний досвід як наслідок тривалого і часто болісного пізнання, власну довготривалу спробу визначення місця в цьому часі. Тому її творчість слід розуміти як постійні пошуки, як відбиття пережитого, вистражданого, здобутого.

Процес написання є дуже важливим для авторки: з його допомогою вона намагається впливати на соціальні процеси, виробити новий досвід, отримати можливість по-новому ставитись до світу і самої себе, створити модель, яка б допомогла іншим людям. Досвід, який вона використовує при написанні творів, є завжди суспільним досвідом. У творчому процесі письменниця є посередником між об'єктивною реальністю і своєю суб'єктивністю. Автор - історичний суб'єкт, який сприймає свій розвиток в

історичному контексті. З цієї обставини впливає можливість для багатьох читачів побачити себе в героях книги.

Питання про зв'язок долі окремої людини і народу, суб'єктивного життєвого модусу і історичного процесу, індивідуального вчинку і його суспільних наслідків по-різному вирішувалось в німецькій літературі. Інколи історія витісняє особистість на задній план, інколи переважає суб'єктивний момент. Але письменники прагнуть осмислити діалектичну глибину цього зв'язку. Саме таке завдання ставить перед собою Кріста Вольф у романі "Образи дитинства".

Складним є визначення жанру "Образів дитинства". Кріста Вольф поєднує в своєму творі традиції розвитку соціально-психологічного роману виховання, мемуарів, щоденника, автобіографії, репортажу, часто полемізуючи з обмеженими можливостями цих жанрів. Твір називають романом-уроком або романом підведення підсумків, романом-есе, романом гібридом. За проблематикою "Образи дитинства" належать до антифашистської літератури, причому знову ж відчувається полеміка Крісти Вольф з традиціями такої літератури і прагнення знайти свій шлях до розкриття проблеми.

Аналіз просторово-часової структури, виділення просторово-часових рівнів та метарівня, характеристика своєрідності розкриття головних проблем твору, які проводяться в дисертації, найближче пов'язані з окресленням твору як метароману.

Досліджуючи сучасне суспільство, авторка всюди знаходить сліди минулого, яке вважалось перебореним – не лише у формі геноциду, расизму і милітаризму, але й у повсякденному житті – у формі авторитарних настроїв, конфронтації, ворожості, жорстокості, а також спроб витіснити спогади про минулі переконання і дії. Відчуваючи вину і відповідальність, письменниця сприймає історію свого народу як особисту, щоб у сучасності бути здатною оцінювати і діяти за власними

судженнями. Через інтенсифікацію спогадів в процесі їх відтворення, які базуються на рівні сучасності, безпосередньо його стосуються, відновлюється втрачений, зовні зруйнований і утиснений досвід: почуття і думки в їх історичному і суспільному значенні як суттєві, обов'язкові і необхідні для розуміння сьогоденного дня, розкриття змісту історії, для самовизначення і завдяки цьому, визначення іншими, для виконання індивідумом своєї соціальної ролі.

Таким чином, спогад стає передумовою відтворення минулих думок, почуттів, сприйняття, які привели до самоочуження особистості в швидкоплинній сучасності, відзначеній рисою катастрофічності, для відкриття великих можливостей людей, для їх майбутнього. Цей спогад є емоційним, і головна його функція – поєднати минуле і майбутнє, підготувати ґрунт для розуміння, пояснення і використання досвіду минулого. Оскільки мова йде про історичнозначимий аутентичний матеріал, то важливою залишається проблема свідчення, яка ставиться в тематизації німецької історії періоду нацизму як відображення досвіду дитинства. З іншого боку, історичний момент не може залишатися поза увагою, якщо мова йде про самовираження, самореалізацію. Кріста Вольф намагається зрозуміти минуле як процес, як континуум, себе саму як ланку цього процесу, що і створює можливості для самовизначення.

У межах процесу пізнання вирішується проблема співвідношення людини та історії. Демонстративним у цьому плані є рівень дитинства у фашистській Німеччині. Крісту Вольф цікавить проблема "буденного фашизму" або "фашизму в суб'єктах". Характеризуючи цей історичний період, письменниця відтворює сформовані в його межах моделі поведінки і намагається відповісти на питання, як це стало можливим. Особливо значними є ті духовні процеси і моральні оцінки, які відбуваються під зовнішньою оболонкою пристосування і компромісу з обставинами.

Крісту Вольф цікавить не конфронтація фашистської системи з її окремою жертвою, а насадження фашизму, жаклива непомітність перетворення людини в модель, затисненість у сліпоту обставин історичного періоду. Розкривається роль батьків, які, з одного боку, своїми методами виховання, дотриманням певних традицій, часто невтручанням у процес становлення їх дітей, з іншого — прагненням захистити свою сім'ю, своїх дітей "незнанням", "нерозумінням", частково сприяли перетворенню їх на моделі, а також роль виховання молоді в школах і молодіжних організаціях. Тонко відмічає письменниця почуття, емоції, які протистоять нав'язаній Неллі поведінці. Вона старанно приховує їх, що спричиняється до втрати нею внутрішньої гармонії. Почуття вини, страху, з одного боку, бажання бути любимою, першою, відчувати себе часткою великої єдності, "грандіозної мелодії" — з іншого, супроводжують життя Неллі Йордан. Сім'я і школа заклали в дівчинці основні почуття і типи поведінки, які роблять її схильною до сприйняття і підпорядкування ідеології фашизму. Вона продовжує вже знайомі їй норми виховання і стратегії (виховання матері Неллі — Шарлотти Йордан) і пропонує можливості вирішення внутрішніх дисонансів, ніби позитивно, а фактично — в найвищій мірі обмежено: страх (перед загрозою покарання, перед відмовою, позбавленням можливості самостійно діяти, перед власними, невідповідними нормам, почуттями і думками), різкість і грубість (стосовно себе та інших), потайність характеру, прикидання і лицемірство, пристосування до чужих норм, бажання бути "нормальною" (пізніше — відповідати нормі), залежність і підпорядкованість спочатку матері, а потім іншим особам (Міккі, Юлії), страх перед загрозою дифузії власної ідентичності і некритична "вірність обов'язку". Ці суперечливі почуття визначають відповідний тип поведінки, "модель" Неллі Йордан. Сприйняття правди дійсності лише б порушило рівновагу Неллі, бо

вона зіткнулась із стереотипною картиною світу і створила фальшивий аутентичний образ світу і себе самої.

Паралельно до образу Неллі Йордан розгортається образ Ленки, дочки оповідача. Ці підлітки, приблизно однакового віку, по-різному сприймають світ. Це не протиставлення особистостей, а показ і діалог свідомості представників різних поколінь. Для Ленки не існує расових проблем, їй притаманний природний гуманізм. Образ Ленки побудований за принципом надії автора на виховання вільної гармонійної особистості. В неприйнятті зла героїнею, постійних пошуках відповідей на питання оповідача бачить основу того, що моральний розвиток людства не перерветься.

У результаті аналізу моделей поведінки Шарлотти Йордан, Бруно Йордана, їх доньки Неллі та Ленки, а також цілої низки другорядних персонажів, видно, що Кріста Вольф через окремі доли розкриває соціальні поняття та явища, такі як народ, війна, політичні системи.

Авторка вникає в поведінку і відносини, які склалися в Німеччині в період фашизму, бачить в деталях побуту, повсякденності домінанту суспільного і морального життя того часу, прослідковує процес засвоєння людиною нав'язаних ззовні норм, вчинки і дії людей в їх повсякденному спілкуванні, їх перетворення в стереотипи, їх живучість. Крісту Вольф цікавить, як ідеологічна доктрина стає на індивідуальному рівні регулятором поведінки, куди сягають корені духовного здичавіння в умовах тоталітарної системи і як цьому протистояти. З відчаєм письменниці бачить, що уроки минулого ще не засвоєні, однак, вона переконана: перед насильством пасує не кожен і "ділянки тотожності" не у всіх однакові. З цим пов'язана в романі ідея свободи, яка втілюється у здатності до тривожного аналізу історії, в її осмисленні і в самоосмисленні.

Розділ 2. "РУХ ЛЮДСЬКОЇ СВІДОМОСТІ ВЗДОВЖ ОСІ "ПРОСТІР-ЧАС". Аналізується часово-просторова організація роману "Образи дитинства". Твір складається з трьох часово-просторових пластів: хронотоп дитинства (1933-1947), хронотоп подорожі в Польщу (10, 11 липня 1971 року), хронотоп написання твору (1972-1975). Центральною фігурою, навколо якої компонується весь роман, є оповідач, в чий пам'яті, спогадах, рефлексіях і асоціаціях поєднуються всі три сюжетні рівні роману. Часово-просторові рівні розміщуються один в одному приблизно хронологічно, вони не відділені один від одного, так, що слідують, переплітаючись, протягом 18-ти глав за принципом асоціативних заміщень (композиція у вигляді "джугута"). Виникає складне переплетіння в оповіді, близьке до внутрішнього монолого-діалогу, в якому окремі частини перехрещуються, з'єднуються, віддаляються. Це постійне коливання сюжетних пластів підіймає на рівні змісту проблему ідентичності автора, дитини Неллі Йордан і дорослої людини із зрілими поглядами під час пошуків відповіді на болісні питання, йдучи слідами дитинства. Співставляючи різні часові плани, автор пропонує своєрідний дріб - відношення структури пережитого до структури функціонування пам'яті, виділяючи завдяки цьому центральні пункти становлення особистості. Тому задум твору в цьому відношенні можна визначити як намір співставити дві епохи, допомогти сучасникам зрозуміти свій час через проникнення в епоху гітлерівської Німеччини і пізнання її по-новому, пізнати себе як особистість, сформовану цими епохами.

Перший часово-просторовий рівень найвіддаленіший. Він містить історію життя Неллі Йордан, дочки дрібного торговця, з 1933 по 1947 рік. Велика кількість другорядних героїв і пластична сценічна побудова сімейних епізодів і пережитого дівчинкою Неллі в поєднанні з інформацією, спогадами, доміслами, аутентичними реконструкціями визначають цей часовий пласт. Слідуючи законам перспективи, Кріста Вольф дотримується

принципу: у спогади втручається сучасність, сьогоднішній день є останнім днем минулого. При цьому спрацьовує декілька закономірностей: оповідач по відношенню до першого оповідного рівня сприймає і включає у свій досвід час і простір такими, як їх сприймала і переживала головна героїня Неллі Йордан (принцип аутентичності). З іншого боку, сам оповідач знаходить своє вираження у відображеному досвіді головної героїні. Друга закономірність: досвід оповідача щодо часу і простору повинен бути унаочнений так, щоб сама оповідь являла собою відображення процесу організації часу і простору, створювала загальну картину рефлексивної на метарівні концепції.

Час і простір рівня дитинства характеризуються чітким окресленням: щодо часу – прямим датуванням, вказівкою на вік героїв, називанням історичних подій, щодо простору – детальним описом локальностей. Така часово-просторова конкретність служить змалюванню соціально-історичної епохи, а саме реконструюванню життєвих обставин дрібних бургерів в період фашизму, аналізу основ психологічного впливу і утиску цих людей фашистською ідеологією.

Визначальним для другого часово-просторового плану (поїздки в Польщу, що тривала два дні 10, 11 липня 1971 року), який виконує роль посередника між двома іншими, є розмови, думки, роздуми і сни. Кріста Вольф пропонує психологічний контекст для твору в цілому. Тоді, як дитина, яку пригадують, подається безпосередньо в своєму досвіді, доросла людина, яка пригадує, об'єднуючий пункт припливу спогадів і пізніших змін в їх нерозривному зв'язку. Другий часовий пласт являє собою своєрідний фільтр з пізніших переживань, відомостей, думок, знань, через який повинні пройти усі попередні події і оцінки. Цей рівень подається як процес пригадування від події до події, від відновлення в пам'яті простору до подорожі в часі – спогади і спонтанна реакція, досвід і знання людини, яка пригадує.

актуальні як передній план. Час зведений на цьому рівні до невеликого періоду – два дні, простір – локально окреслений: польське місто Г., раніше місто Л. В основі тексту – мотив подорожі, один із найважливіших мотивів роману, який визначає структуру твору. Він має властивість розширювати простір, охоплювати світ в цілому, освітлювати часові зв'язки через місце подій. У героїв, які подорожують (оповідач. Йі чоловік, брат Лутц, донька Ленка), формується новий досвід. Внутрішній рух роздумів і спогадів пов'язаний із зовнішнім рухом подорожі. Простір і час співпадають при такому виді оповіді або взаємознищуються. Рефлетуюче-просторовий рух стає в "Образах дитинства" лінійним, коли необхідно подолати великі просторові або часові дистанції.

Одна із найяскравіших якостей простору і часу в романі – без детального окреслення вказувати на складні і інтенсивні світові історичні зв'язки. В процесі відновлення інформації з допомогою пам'яті про своє дитинство у фашистській Німеччині, збагачення спогадів документальними матеріалами оповідач свідомо проводить паралелі з сучасністю, співставляє часи, оцінює їх: ідеологічно і етично. Розширення оповідного простору до всесвітньо-історичних розмірів характерне особливо для третього часо-просторового рівня оповіді – рівня написання твору. Відкривається широкий актуальний горизонт, який простому акту написання надає значення складової історичного потоку, таким чином встановлюється зв'язок людини, що пише, із зовнішнім світом, рефлектуюче поєднання процесу написання і спогадів з розвитком і оцінкою сучасних світових подій. Світ зривається в рівень рефлексії, розширюючи і поглиблюючи його. Третій часо-просторовий рівень містить повідомлення про два інших пласти, про функціонування пам'яті, про завдання і проблеми письменницької діяльності.

Всі три рівні можна розглядати відокремленими один від одного лише евристично, тому що пригаданий, пригадуючий і

роздумуючий (рефлектуючий) рівні свідомості із самого початку сплетені один з одним. Процес пригадування і самоспостереження ніби подвоєється, коли "розповідаюча свідомість" здійснює спроби перебороти пригадане словами і спостерігати та рефлектувати себе у власному внутрішньому світі. Ці нові тематичні елементи дозволяють провести історичні і політичні паралелі до дійсності. Світові події, які відбуваються в період написання твору, стають частиною внутрішньо-психологічного зв'язку. "Розповідаюча свідомість" спирається в своїй реакції на кожну подію і у визначенні кожної реакції минулого на сучасне проводить часові і просторові містки, щоб могли об'єднати елементи свого досвіду. Композиція у вигляді трьохпластового сплетіння і метарівня як ідейного центру роману, як формальна ознака на рівні зміту відображає ряд концепцій Крісти Вольф. Така об'ємна структура роману створює чіткий філософський підтекст – погляд на людину як на надзвичайно складну істоту, значення окремих вікових етапів в процесі виховання і становлення людини, зв'язок між цими віковими періодами, саморух, ритм героя-осібності, поглиблення характерів і виявлення вчорашніх передумов і причин сьогоденного його морально-психологічного стану.

"Рефлектуюча свідомість" буде оповідь в романі "Образи дитинства". Поряд із трьома композиційними рівнями існує, таким чином, ще один – метарівень, рівень оповідача, рівень критично рефлектуючої, коментуючої реконструкції, який являє собою безпосередній процес оповіді, "Я"-автора, спроектоване в художній світ. Це не лише місце і час, куди вміщена оповідь, це хронотоп рефлексій, звідки витікають власні думки і пояснення автора, відбувається вторгнення снів, асоціацій, ремінісценцій в процес оповідних спогадів, робляться вставки історичних і сучасних подій, а також висвітлюються набуті знання і досвід, проводиться аналіз спогадів, їх вивчення і дослідження. Тому цей

рівень є рівнем оповідача, який пригадує, і одночасно коментує, інтерпретує, вивчає, аналізує.

В романі "Образи дитинства" читач стикається з двома аспектами життя свідомості, в залежності від того, чи ми сприймаємо її безпосередньо (рефлектуюча свідомість), чи спроектованою в просторі і часі. Р деяких місцях оповідь ведеться авторським "Я", в інших – являє собою поєднання "оповідач - демонстрація подій".

Метарівень є одночасно і внутрішньою реакцією тексту, яка визначає значення вибору тої чи іншої сцени. Йому, як найвищій інстанції, підпорядковуються всі інші пласти, саме він є для них партнером по діалогу. Власне, композиція маніфестує не лише переривчастість, відокремленість окремих етапів історії, але і зв'язок між минулим, теперішнім і майбутнім. Крісті Вольф вдається відтворити процес розвитку людської свідомості, який полягає у безперервній динамічній взаємодії сприйняття і спогаду. У цьому процесі свідомість створює різні плани: від найпростіших, де синтез сприйняття і пам'яті визначається практичними і соціальними потребами, до глибинних, які складають внутрішнє духовне життя індивідуума. Важливу роль при цьому відіграє пам'ять. Кріста Вольф розглядає не проблему часу в контексті проблеми свідомості, а проблему свідомості в контексті проблеми часу. Її цікавить не те, які функції час виконує в структурі пізнавальної діяльності. Час є не предметом дослідження, а засобом структурування пізнавальної діяльності, засобом розкриття свідомості. Завдяки трьохрівневій композиції твору, об'єднаній метарівнем, автору вдається об'єднати різноманітний матеріал. Стосовно часу це означає: охопити послідовність в моментальному часовому розрізі, представити моменти послідовності в якості одночасно існуючих.

Час і простір як категорії свідомості, об'єднані в єдиному авторському кругозорі, створюють можливості узагальнення і

аналізу. На основі розгляду динаміки процесів, аналізу функціонування мислення, спогаду, забування, відтворення, виникає образ головної героїні Неллі Йордан і структура образу автора-оповідача.

Роман "Образи дитинства" містить велику кількість цитат, які мають особливе значення в побудові твору і для розкриття концепції "людина-історія". Цитати дуже різноманітні: уривки з німецької поезії і прози, біблії, казок, дитячих віршків, газетних статей, щоденника, пісень; прислів'я, наукові визначення, політичні промови, пропобандистські матеріали, до цього ж радіограми, реклама, написи на банках і пляшках.

Риси і функції цитування:

- - поглиблення матеріалу. Створення наукового, документально-достовірного підрівнів і підрівня філософських узагальнень;

- документ, наукове або філософське узагальнення тематично споріднені з оповіддю і доповнюють одне одного;

- контраст між художнім оточенням і стилем цитати робить її багатозначною: цитата фокусує на собі увагу, узагальнює, є ядром думки цілої сцени, характеризує персонажів, переключає часово-просторові рівні, стягує часи;

- документальний матеріал сприймається як фон до художньовигаданого, а той, в свою чергу, набуває аутентичності;

- цитата функціонує як приклад, контраст, концептуальна думка, узагальнення, речовий доказ, характеристика персонажу, структурний елемент;

- цитата впливає на емоції і розум читача в комплексі, викликає асоціації.

Крісті Вольф вдається значно поглибити інтерес до проблем особистості, використовуючи науковий аналіз пам'яті. Вона трактується як матеріал для зображення розвитку і становлення людини, процесу руйнування, викривлення дитячої свідомості під впливом соціальних умов, можливостей відродження моральних

цінностей. Крім цього, письменниця відтворює в своєму романі, чому одне пригадується, а інше ні, як людина пригадує, що виринає або тоне в глибинах пам'яті і як пригаданий або забутий матеріал характеризує свідомість, світогляд, мораль людини, що пригадує. Таким чином, пам'ять є одним із основних лейтмотивів роману, який організовує текст і рухає дію. Тому пам'ять в "Образах дитинства" можна визначити як процес і як тему – пригадане дитинство і юність є важливим компонентом, що визначає зміст і форму твору. Написання, пригадуючи, результатом чого є роман, представлене і як моделююча спроба знайти себе, своє місце в історії, в суспільстві, в сім'ї. В основі пам'яті – роль безпосереднього досвіду. Герої не замкнені самі на собі, вони відкриті у світ, втягнені у нього, безпосередньо пов'язані з ним. Від аналізу внутрішньої реальності автор переходить до реальності зовнішньої, до навколишнього світу, з яким людина складає єдине ціле. Оповідач зацікавлений в тому, щоб усвідомити в сучасній ситуації те, що було, і особливо те, що слідувало за минулими переживаннями, з тим, що є, щоб використати минулий досвід і інтегрувати минулі знання для майбутнього, щоб розбудити у читача здатність мислити, співставляти, відчувати відповідальність.

Роздуми автора про займенниковий індикатор ідентичності автора, оповідача, дитини Неллі Йордан – "я", "ти", "вона" є конституючими для наміру і творчого методу письменниці. Текст в його єдності є виразом свідомості автора, кожен елемент роману є її ознакою: слідування глав, коментарі, діалоги, напорування пластів. Тобто, реальний автор є організуючим принципом роману. В "Образах дитинства" він розщеплюється на автора-письменника, автора-спостерігача, автора-вченого, дослідника, автора-документаліста.

Задум роману "Образи дитинства" потребує діалогізації оповіді. З одного боку – це драматизація подій, з іншого – це

якість світосприйняття, поєднання різних елементів, підпорядкування їх філософському задумові. До цього ж сама оповідь побудована за принципом діалогу-бесіди з відсутнім співбесідником, що приводить до діалогізації самого процесу мислення і мовлення. В основі такої оповіді лежить процес розкриття внутрішньої людини - "самої себе". Це не пасивне спостереження, а активний, вимогливий, діалогічний підхід до самої себе. Процес відновлення цілості розуміється письменницею як свого роду переоцінка цінностей. Задаючи питання, оповідач не очікує відповіді, вона сама шукає пояснення тим чи іншим вчинкам і переживанням. "Я"-оповідача, пригадуючи, висловлюється у коментарях і рефлексіях стосовно пригаданої інформації ("вона") у її зв'язку з сучасністю. Через другу особу "ти" (досягнення Крісти Вольф) - роздєплєну частину "Я"-оповідача, матеріал минулого вступає в системні (модельні) зв'язки з сучасністю і в свою чергу компонується навколо власного "Я" - відстороненої дитини Неллі Йордан. Визначена оповідачем структура роману не дозволяє сприймати роз'єднання "Я" і "вона" як справжнє і остаточне. Введення в оповідь Неллі Йордан як сторонньої дитини є зовнішньою ознакою внутрішньої проблематики і складності її вирішення. "Я", яке пригадує себе для того, щоб суверенно обходитись з текстом, повинне розпоряджатись ознакою ідентичності, про що лише мріється в романі. Написання і пригадування поєднані в творі.

Особливістю методу Крісти Вольф є некатегоричність у підході і оцінці того чи іншого явища. Складний оповідний потік базується на процесі пізнання і спрямований на досягнення ідентичності "Я"-автора. Кріста Вольф не претендує на готові кінцеві істини. Введення в художній текст наукових категорій і визначень, а також вираження мовою публіцистики соціально-історичних закономірностей приводить до створення системи категорій пізнання, які є своєрідними внутрішніми модулями

зовнішнього розвитку подій. Однак, автор розкриває, наскільки важливою є емоційна, духовна основа пізнання, яка часто не підпорядковується суспільним закономірностям і може стати єдиним критерієм істинності оцінки.

Письменниця робить спробу зрозуміти і переосінити минуле, але це лише один аспект її поглядів на історичний процес. Як відзначив Д. С. Ліхачев, мало знайдеться показників культури, які такою ж мірою характеризували б її суть, як розуміння часу, яке втілює світогляд епохи, з ним пов'язана поведінка людей, їх свідомість, ритм їх життя, ставлення до речей і дій, усвідомлення людиною самої себе як особистості.⁷ Тому концепція "людина-історія" Крісти Вольф розглядається як складова частина її концепції часу. Не дивлячись на часове розшарування оповідного матеріалу, завдяки закладеним у творі кодам надтексту, створюється певний пласт одночасності. Минуле продовжує існувати і за своєю реальністю не поступається сучасному. Людина стає сама собі чужою, якщо забуває про те, що нею зроблено, що з нею було. Сучасну епоху письменниця називає "епохою недовір'я", але саме тепер, вважає вона, настав час пригадати. Це означає - жити "непрожитим життям", "допереживати", жити вільним життям, позбавленим страху. Час проблематизує романну дійсність, вводить схему пошуку, пізнання на рівні композиції, причому висвітлюється історія написання роману. Основним пунктом, і це стосується передусім часових відносин, залишається категорія "розвитку".

Роман "Образи дитинства" - це виступ проти фальсифікації історії, проти такого її написання, яке ігнорує суб'єктивний досвід, штовхає до замовчування певних моментів і тим самим

⁷ Ліхачев Д. Внутренний мир произведения // Вопросы литературы. 1968, № 8. С. 153.

сприяє формуванню "медальйонів", "зразків" поведінки, в яких нічого не зідбито, крім страху і вини. Те, що стосується приватної історії, в повній мірі характеризує історію взагалі. Історичний процес являє складне сплетіння загального і окремих людських долі. Доки людина буде розглядати себе об'єктом, а не суб'єктом історії, доти буде існувати трудність сказати "Я" і вона буде жити, як Неллі Йордан, в третій особі.

Мова йде про діалектичну модель історії, що відбиває прямий зв'язок минулого з сучасним. Кріста Вольф багаторазово вказує на те, що йдеться не про опис певного минулого періоду, а про зв'язки в історичному процесі. Той, хто не пам'ятає свого минулого, приречений його повторювати. З допомогою відтворення морального і соціального фону "медальйони" повертають собі духовну силу. Обгрунтована морально позиція Крісти Вольф стосовно "археології" пригадування обумовлена переконаннями у "мовному безсиллі" "медальйонів", які постійно виринають у пам'яті. Не можна піддаватись беззмістовним повторам "цих добре освітлених сімейних картин без слів", вважає письменниця. На її думку, не можна розглядати історію з іншої перспективи, ніж з перспективи тих, хто був пригнобленим, і тих, хто втрачав все.

Таким чином, керуючись своєю часовою стратегією, Кріста Вольф замінює "медальйони" продуктивними формами історичного досвіду, що не кам'яніють у табу. Ці продуктивні форми зображення історії стають інтегрованими складовими частинами діалектичної структури майбутнього у Крісти Вольф. Зображуючи не тільки те, що було, але й шукаючи відповіді на питання чому так було, письменниця виступає і емоційним розповідачем, і науковим інтерпретатором, і публіцистом. Вона встановлює зв'язки минулого з сучасним і дивиться в майбутнє. Внаслідок цього виробляється оптична позиція і твір підпорядковується концептуальному "романному" погляду на історичні факти і істини. Для вирішення проблеми Кріста Вольф із сфери дії переміщається в сферу

морально-філософської проблематики. Із зовнішнього конфлікт перетворюється у внутрішній, зосереджується на рівні свідомості, яка стурбована вибором шляху, усвідомленням цінності життя. Завдяки цьому підвищилось значення "Я"-художника, першочергову роль відіграють світоглядні, філософсько-історичні погляди автора.

Історія для Крісти Вольф – поняття, яке кристалізує духовну свідомість народу: історія – генетична пам'ять. Це досвід величезної кількості попередніх поколінь, який включає пам'ять культури, духу, моральних здобутків і втрат. Безумовно, важливим моментом у творі є виховання історією.

Роман "Образи дитинства" належить не лише до літератури про фашистське минуле, але й до гостросучасних творів, що ставлять ряд найважливіших проблем морального, політичного, соціального, філософського плану. Роман переконує в тому, що маловіддаленими є від всесвітньої історії ті явища, які, здавалося б, носять чисто приватний характер. Твір є своєрідним заклик до кожної людини усвідомити свою роль в історичному процесі, відчуті відповідальність за те, що відбувається в світі, виявити дієвість в боротьбі зі страхом, злом, жорстокістю, насильством, несправедливістю. Зважаючи на фатальну схильність історії до повторень, досягнення ідентичності особистістю можливе лише на основі використання живого досвіду минулого.

У висновках узагальнюються результати дослідження, виділяються основні моменти концепції "людина-історія" Крісти Вольф та засоби її розкриття у романі "Образи дитинства", акцентується новаторський підхід письменниці до цієї проблеми.

ОСНОВНІ ПУБЛІКАЦІЇ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДИСЕРТАЦІЇ.

1. Категорія пам'яті як сюжетноформуючий компонент роману Крісти Вольф "Образи дитинства" // Іноземна філологія. Міжвідомчий науковий збірник, вип. 105. - Львів, -1993. С. 143-152.

2. Трансформація часових планів у структурі роману "Образи дитинства" Крісти Вольф // Іноземна філологія, вип. 107. Львів, - 1994. - С. 143-152.

3. Хронологія свідомості в романі "Образи дитинства" Крісти Вольф // Філологічні проблеми зарубіжної оповідальної прози XVII-XX століття. - Тези доповідей міжнар. наукової конференції. Одеса, -1994.

4. Діалогічність оповіді роману "Образи дитинства" Крісти Вольф // Питання літературознавства, вип. 3, - Чернівці. - (в друці).

5. Метарівень в романі "Образи дитинства" Крісти Вольф // Іноземна філологія. Львів. - (в друці).

Piskova S.P. "Person-history" problem and peculiarity of its fictional treatment in writings by Christa Wolf /novel "Kindheitsmuster"/.

Dissertation submitted for the Candidate of Philology degree. The speciality 10.01.03.- Foreign literature. Ivan Franko Lviv State University, Lviv, 1995.

The dissertation to be defended studies the peculiarity of the "person-history" conception as a constituent part of the conception of time developed by a contemporary German writer Christa Wolf. The dissertation focuses on the novel "Kindheitsmuster" /"Images of Childhood"/ which is considered in the temporal and spacial aspect. Proceeding from Christa Wolf's main theoretical works the author of the dissertation demonstrates the materialization of her basic aesthetic principles and categories in this novel. The author also focuses on the innovative approach taken by the writer to the presented problem.

Фиськова С.П. Проблема "человек-история" и своеобразие её художественного воплощения в творчестве Кристи Вольф (роман "Образы детства").

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.03.- Литература зарубежных стран. Львовский государственный университет, Львов, 1995.

Защищается текст диссертации, содержащий исследование своеобразия концепции "человек-история" как составной части концепции времени современной немецкой писательницы Кристи Вольф. Основным объектом исследования является роман "Образы детства" в аспекте времени-пространства. Используя теоретические работы писательницы, автор диссертации показывает практическое воплощение её основных эстетических принципов и категорий в романе и акцентирует новаторский подход Кристи Вольф к решению поставленной проблемы.

Ключові слова: людина та історія, час-простір, соціально-історичний час, пам'ять, суб'єктивна аутентичність.

453097

AB 32.678

AB 32.678

[Faint, illegible text covering the majority of the page, likely bleed-through from the reverse side.]